

Het Koninklijk Instituut en de Koninklijke Akademie

GERARD HOOYKAAS

The Dutch Royal Institute and the Royal Academy of Sciences

In his voluminous study De stem van de wetenschap (The Voice of Science), Klaas van Berkel gives a learned and panoramic view of the Dutch Royal Institute and the Royal Academy of Sciences in the nineteenth century. While the author's profound analysis is often critical, it is possible to come to quite different conclusions.

Inleiding

Op 8 mei 2008 vierde de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen haar tweehonderdjarig bestaan. Ter gelegenheid van dat eeuwfeest verscheen het eerste deel van een tweedelige geschiedenis, *De stem van de wetenschap*, geschreven door de Groningse wetenschapshistoricus Klaas van Berkel.¹ De auteur plaatst de geschiedenis van het Koninklijk Instituut en de Koninklijke Akademie in een breed kader van genootschappelijkheid en wetenschaps-geschiedenis, beide in internationale context. Het resultaat is een imposante prestatie, des te imponerender als men zich realiseert, enerzijds hoe omvangrijk de archiefbestanden zijn waarop de auteur vat moest krijgen, en anderzijds dat dit boek is verschenen drie jaar na een even volumineuze studie over de Groningse universiteit tussen 1930 en 1950.² Van Berkel heeft zijn onderzoek blijkbaar uitstekend georganiseerd.

Het Groningse boek heeft nogal wat kritiek uitgelokt.³ Ook het Akademieboek is voor kritiek vatbaar. De auteur, zelf lid van de KNAW, is zich daarvan bewust: 'Meer dan het oordeel van de Akademie heeft hij het oordeel van de vakgenoten te vrezen en dat stimuleert alleen maar de kritische zin.'⁴ Kritische zin bezit Van Berkel zeker en zijn kritiek op de rol van de stichter van de

1 Klaas van Berkel, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen I. 1808-1914* (Amsterdam 2008).

2 Idem, *Academische illusies. De Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam 2005).

3 Zie het discussiedossier in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 121 (2006), 240-268 met bijdragen van Peter Jan Knegtman, G.R. Zondergeld, P.A.J. Caljé en een antwoord van Klaas van Berkel.

4 Van Berkel, *De stem*, 12.

Akademie, J.R. Thorbecke, is niet mals. Die rol was omstreden en is dat blijkbaar nog steeds. In 1997 heb ik in een voordracht in het Trippenhuys geprobeerd de gestie van Thorbecke toe te lichten en te verklaren.⁵ Van Berkel heeft het op mijn conclusies niet erg begrepen. In een uitvoerige noot bestrijdt hij mij op nogal stellige toon.⁶ Zijn studie biedt mij een goede gelegenheid om het centrale thema, de betekenis van het Instituut en van de Akademie, de vraag naar de continuïteit tussen de twee instellingen en de rol van Thorbecke nog eens te overwegen. Daarbij volg ik het procédé om Van Berkels betoog stap voor stap te volgen, om vervolgens te laten zien dat men op grond van zijn analyses tot andere conclusies kan komen. Enige herhalingen zijn daarbij onvermijdelijk.

Vooraf moet mij een ding van het hart: de historicus J. Huizinga komt er in dit boek wel heel erg bekaaid vanaf. Hij was de eerste geschiedschrijver van het Instituut en de Akademie. Zijn verhandeling⁷ moge in sommige opzichten verouderd zijn, zij heeft haar waarde bepaald niet verloren. Had Huizinga in de inleiding van Van Berkel niet een plaatsbepalende alinea verdiend?

Het Instituut

Zoals bekend werd het Koninklijk Instituut in 1808 door Lodewijk Napoleon gesticht als een centrale instelling ter bevordering van de wetenschappen en de kunsten. Deze creatie was een breuk met de stedelijke en gewestelijke genootschapstraditie uit de tijd van de Republiek. Dit Instituut, dat vier afdelingen ('classes') kende, was, zoals Van Berkel het bondig formuleert, 'een staatsdienst in de vorm van een genootschap, en daardoor noch het een noch het ander'.⁸ Opmerkelijk is dat begin februari 1814 een commissie van het Instituut de soevereine vorst Willem I het voortbestaan van de instelling verzocht te garanderen. De breuk met het verleden was dus definitief. Die definitiviteit werd bezegeld door een koninklijk besluit van 1816 (Willem I was inmiddels koning geworden), waarin het centrale orgaan met een nieuw reglement werd gecontinueerd als Koninklijk Nederlands Instituut, eveneens met vier klassen.

Helder zet Van Berkel uiteen dat het Instituut van 1816 een representatie moest zijn van wetenschap en kunst met een zelfstandige rol, geen orgaan waardoor de koning invloed kon uitoefenen. Wat was nu de positie van dat Instituut? Het pretendeerde de top van de genootschappelijke piramide te zijn, maar het was 'allerminst vanzelfsprekend' dat de instelling binnen het netwerk van genootschappen een speciale plaats innam.⁹ Het Instituut zou de stem van de wetenschap moeten zijn. Was het dat ook?

5 G.J. Hooykaas, 'Thorbecke, het Instituut en de Akademie', in K. van Berkel (red.), *Het oude Instituut en de nieuwe Akademie. Overheid en wetenschapsbeoefening omtrent het midden van de negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) 11-38.

6 Van Berkel, *De stem*, 615.

7 J. Huizinga, *Verzamelde Werken* 8 (Haarlem 1951) 426-449. Zie ook *Idem*, 450-463.

8 Van Berkel, *De stem*, 73.

9 *Ibidem*, 170.

De kritiek van Van Berkel op het functioneren van het Instituut is fors: het was een behoudende instelling, deugd en beschaving, klassieke welsprekendheid en verzoeningsgezindheid stonden centraal, er was veel te weinig kritische zin. In de Eerste Klasse, die van de wis- en natuurkunde, waren er wel nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen te signaleren, maar die vernieuwing hield niet over en moest men toch eerder elders zoeken. Het prijsvragencarrousel was een *débaçle*, het Cicero-project van de Derde Klasse hopeloos, de voltooiing van de Maerlant-uitgave duurde eindeloos en het Simplicius-project dreigde eenzelfde lot. Kortom, het Instituut was ‘het lelijke eendje van de Nederlandse wetenschap’, in de schaduw van oudere genootschappen als de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen, Teylers Genootschap en het Provinciaal Utrechts Genootschap.¹⁰ Al was het uitgeven van een tijdschrift, waarin onder meer de teksten van voordrachten in de verschillende klassen zouden worden gepubliceerd, ‘een belangrijke vernieuwing’ en vertoonde de Eerste Klasse in de tweede helft van de jaren na 1840 onder de bezielende leiding van W. Vrolik ‘een opgewekt wetenschappelijk leven (...) zoals dat in Nederland in jaren niet te zien was geweest’,¹¹ bij Van Berkel overheerst de kritiek op de instelling als geheel. Hij memoreert dat I. da Costa in 1844 het Instituut aan de zegen van de Allerhoogste opdroeg om er ironisch aan toe te voegen: ‘Wie even niet had opgelet, had kunnen denken dat hij in een bijeenkomst van een zendingsgenootschap terecht was gekomen.’¹²

De auteur gaat ook kritische uitlatingen van tijdgenoten niet uit de weg. Die kritiek dient te worden gezien in het kader van de ontwikkeling van de genootschappelijkheid die in Nederland na 1830 over haar hoogtepunt heen was. Van Berkel koppelt die ontwikkeling aan de omslag van idealisme en classicisme naar positivisme en realisme die hij dateert in de jaren 1840. Hij kan gelijk hebben, maar een deel van die contemporaine kritiek was al ouder en werd zeker gevoed door de teleurstellende prestaties en het sociale klimaat waarin de persoonlijke omgang belangrijker was dan fikse kritiek. Een zekere faam heeft het vernietigende oordeel van de Leidse classicus en universiteitsbibliothecaris J. Geel verworven, die in een kostelijk opstel ‘Tafelgesprek over zaken van groot gewigt’ de genootschappen vergeleek met ‘uitgebrande kraters, waarin Jan en alleman, jong en oud, zonder gevaar en op hun gemak kunnen zitten.’¹³ Geel wist waar hij het over had want hij kende de genootschappelijkheid van binnenuit; hij was ook lid van de Derde Klasse van het Instituut. En hij stond in zijn kritiek bepaald niet alleen.

10 *Ibidem*, 564. Vgl. *Ibidem*, 565: ‘Ook al had de Eerste Klasse in de jaren veertig wel weer de weg omhoog gevonden, niemand had het achteraf vreemd gevonden als toen het Instituut was opgeheven zonder dat er meteen weer een Akademie van Wetenschappen alleen voor de wis- en natuurkundige wetenschappen in het leven was geroepen.’

11 *Ibidem*, 192 en 233.

12 *Ibidem*, 232.

13 *Ibidem*, 279.

Politiek en bezuinigingen

In het Instituut van 1808 was geen plaats voor de politieke wetenschappen en de wijsbegeerte. In 1816 werd wel de wijsbegeerte toegelaten, maar bleef de exclusie van de politieke wetenschappen gehandhaafd. Na de Patriotse en Bataafse partijstrijd was en bleef nationale eensgezindheid het devies. Dat betekende echter niet dat de politiek blijvend buiten het Instituut kon worden gehouden. Zo hield in 1844 de Leidse jurist Thorbecke in de Derde Klasse zijn befaamde voordracht over het staatsburgerschap van zijn tijd, waarin hij een pleidooi hield voor een stelsel van rechtstreekse verkiezingen. Hij werd door de hoofdzakelijk Amsterdamse toehoorders doodgezwegen. Nu was discussie na afloop van een voordracht in de Derde Klasse ongebruikelijk, maar in dit geval had men toch een levendige gedachtewisseling mogen verwachten, te meer omdat de spreker ook nog eens postuleerde dat het principe van algemeen stemrecht de consequentie was van 'de Staatsgeschiedenis onzer eeuw'.¹⁴

In de jaren na 1840 werd de noodzaak van drastische bezuinigingen steeds duidelijker. De kostbare volhardingspolitiek van Willem I – de wegering om België als onafhankelijke staat te erkennen met als consequentie het onder de wapens houden van een aanzienlijke militaire macht – had de staat aan de rand van een bankroet gebracht. In diezelfde jaren werd de roep om politieke hervormingen steeds luider en kreeg het Instituut door politieke standpunten van sommige leden een uitgesproken conservatief, ja reactionair profiel. Dat maakte de instelling na de liberale grondwetsherziening van 1848 kwetsbaar. Toen de nieuwe grondwet was afgekondigd formuleerde het kabinet een programma van bezuinigingen, waarmee koning Willem II akkoord ging. Het is goed om vast te stellen dat de regering, dat wil zeggen koning en ministers, eensgezind was en dat Thorbecke, de architect van de liberale grondwetsherziening, van die regering geen deel uitmaakte. Hij was bij de formatie van maart 1848 – de eerste kabinetsformatie uit de Nederlandse geschiedenis – en ook bij de reconstructie van het kabinet in mei van dat jaar buiten de ministersploeg gehouden.

In het bezuinigingsprogramma werd het subsidie voor het Instituut met 6000 gulden gekort. Bezuiniging was geen nieuw thema. In 1843 was het subsidie al teruggebracht van 15.000 tot 11.000 gulden, nu dreigde een verdere korting tot 5.000 gulden. Een korting van 10.000 gulden in vijf, zes jaar was zeer ingrijpend en een vitaal Instituut zou zich met klem van argumenten hebben verweerd. Maar bezat de instelling die vitaliteit wel?

De eerste reactie was dat opheffing van de instelling te verkiezen was boven haar te laten wegwijnen. Dat maakte de zaak bepaald niet sterker. In uitvoerige *Beschouwingen*, die in oktober 1849 verschenen, werd omstandig verslag gedaan wat er allemaal was gepresteerd, maar argumenten voor het behoud van het Instituut werden niet aangevoerd. Dat verzwakte zijn positie verder.¹⁵ Het was dan ook een lamzalig verweer, waarin goede bedoelingen als presta-

¹⁴ J.R. Thorbecke, *Historische schetsen* ('s-Gravenhage 1860) 92.

¹⁵ Van Berkel, *De stem*, 248.

ties werden gepresenteerd. Zelfs de schier uitzichtloze *Simplicius*-editie werd opgevoerd.¹⁶ De verantwoordelijke minister van Binnenlandse Zaken, J.M. de Kempenaer, was dan ook geenszins overtuigd. In de begroting voor 1850 nam hij weliswaar als tactische tegemoetkoming een subsidie van 6000 gulden voor het Instituut op, 1000 gulden meer dan aanvankelijk was voorzien, maar daarbij bleef het.

Toch gloorde er enige hoop. De positie van het kabinet was parlementair steeds zwakker geworden en de ministers zagen zich in september 1849 gedwongen hun ontslag aan te bieden. Na een moeizame kabinetsformatie trad op 1 november een nieuwe minister van Binnenlandse Zaken aan: Thorbecke. Er was inmiddels ook een nieuwe koning. Willem III, die in februari 1849 zijn overleden vader was opgevolgd, had zich als kroonprins verzet tegen de liberale grondwetsherziening. Van Thorbecke moest hij dan ook niets hebben, hij had hem in het najaar van 1849 tegen zijn zin als kabinetsformateur en tenslotte als minister moeten accepteren. Van eensgezindheid binnen de regering was echter weinig sprake. Dat zou spoedig ook in de kwestie van het Instituut blijken.

Thorbecke, die kritisch stond tegenover de genootschapscultuur, was in 1836 lid van de Derde Klasse geworden. Zijn reactie op zijn benoeming was typerend: 'Wij zijn niet meer in den stand, dat wij, met zulk lidmaatschap, meer eere ontvangen dan geven.'¹⁷ In de vergaderingen van de Derde Klasse hield hij tweemaal een lezing, verder was hij een notoire absenteïst, een afwezigheid die niet alleen uit logistieke problemen kan worden verklaard. De receptie van zijn voordracht over het staatsburgerschap zal hem daarin hebben gesterkt.

Als minister nam Thorbecke de door zijn voorganger ingediende begroting nagenoeg ongewijzigd over. De bezuiniging op het Instituut werd door de Tweede Kamer als hamerstuk goedgekeurd. Parlementair was nu het pleit beslist. Toch duurde de strijd om het Instituut nog twee jaar totdat Thorbecke de knoop doorhakte en bij koninklijk besluit het Instituut ophief en met ingang van 1 januari 1852 een Koninklijke Akademie van Wetenschappen ter bevordering van de wis- en natuurkunde in het leven riep. De koning zal het besluit tandenknarsend hebben getekend. Zal hij hebben gedacht dat zijn tijd nog wel zou komen?

Evaluatie

Van Berkel besteedt terecht veel aandacht aan dit geruchtmakende conflict en probeert alle facetten evenwichtig te belichten. Hij had wel wat meer aandacht mogen schenken aan het giftige politieke klimaat van die jaren. Door zijn organieke wetgeving – de bekende trits kieswet, provinciale wet en gemeentewet –

¹⁶ De uitgave zou eindelijk in 1866 verschijnen en bleek 'inferieur' aan een inmiddels verschenen editie van de Akademie der Wissenschaften in Berlijn. *Ibidem*, 362: 'De berg had een muis gebaard'.

¹⁷ *Ibidem*, 248.

gaf Thorbecke uitvoering aan de grondwet.¹⁸ Voor zijn politieke tegenstanders in de Tweede Kamer was dat aanleiding om het debat over de grondwetsherziening nog eens op hoge toon over te doen. Ook het personeelsbeleid van de minister gaf veel aanstoot. Thorbecke benoemde burgemeesters en commissarissen des konings van wie hij een loyale uitvoering van de nieuwe wetgeving kon verwachten. Dat impliceerde het ontslag van functionarissen die vaak al jaren hun ambt hadden bekleed. De spanning hierover liep zo hoog op dat het beleid van de minister in de Eerste Kamer werd vergeleken met dat van Bataafse revolutionairen na 1795.¹⁹ Het is niet zozeer van belang dat die krasse vergelijking onjuist was, van belang is dat sommigen dat zo zagen. De beeldvorming is soms belangrijker dan de werkelijkheid. In die gepolariseerde sfeer werd het parlementaire debat over de opheffing van het Instituut een debat pro of contra Thorbecke.

Ook het optreden van de minister droeg niet bij aan het bedaren van de geoederen. Met ijzere consequentie hield Thorbecke vast aan zijn standpunt: de nuttige contacten van het Instituut met de regering en het buitenland bestonden uit de activiteiten van de Eerste Klasse. De overige klassen onderscheiden zich in niets van andere, gewone genootschappen. Derhalve alleen subsidie voor de Eerste Klasse, de andere klassen moesten zich maar zien te redden.²⁰ De afgemeten, belerende, soms hooghartige, ijzige toon waarop dat standpunt werd uiteengezet, heeft er bepaald niet toe bijgedragen om olie op de golven te gooien. Kamerleden moesten nu en dan wel de indruk krijgen dat ze van de minister, die niet altijd geneigd was zijn standpunten uitvoerig te expliciteren, geen antwoord kregen maar door hem op hun nummer werden gezet. Een voorbeeld uit het Kamerdebat over het Instituut moge dit duidelijk maken:

De geachte spreker uit de residentie [G. Groen van Prinsterer] heeft zich beklagd – ik ben volkomen kalm terwijl ik dit zeg, en zal het blijven – over de toenemende heftigheid, waarmede ik hem aanval. Zoover ik weet, heb ik hem nooit aangevalen, maar ik heb mij tegen hem verdedigd en honderd malen heb ik zelfs dit niet gedaan. Zoo de geachte spreker uit de residentie meent, dat mijn plan is hem tot zwijgen te brengen, hij bedriegt zich. Al kon ik het, ik zou het niet wensen.²¹

Volgens Van Berkel is het Instituut het slachtoffer is geworden van een misverstand: ‘Beide partijen begrepen elkaar niet.’²² Thorbecke had alleen oog voor de wetenschappelijke prestaties, leden van het Instituut pleitten voor het belang

18 Volgens Van Berkel, *De stem*, 276 was de staat in de ogen van Thorbecke ‘uiteindelijk toch niet veel meer dan een arrangement van zelfbewuste burgers’. Hier wordt aan de liberale voorman een individualistische staatsopvatting toegeschreven die hij niet had. Zie Jan Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 177-179; 192-193 en 477-478.

19 Hooykaas, ‘Thorbecke, het Instituut en de Akademie’, 21.

20 Zie voor de uitvoerige rede in de Tweede Kamer op 2 december 1851 G.G. van der Hoeven (ed.), *De onuitgegeven parlementaire redevoeringen van J.R. Thorbecke II* (Groningen 1901), 116-123. Vgl. een samenvatting bij Van Berkel, *De stem*, 271-272. Ook het Instituut hield overigens onveranderlijk aan zijn standpunt vast: liever opheffing dan alleen subsidie voor de Eerste Klasse.

21 Van der Hoeven, *De onuitgegeven parlementaire redevoeringen II*, 123.

22 Van Berkel, *De stem*, 275.

van representatie van de wetenschap. In die zin was de toekomst niet aan Thorbecke. Ik heb niet begrepen hoe men representatie van de wetenschap los kan zien van wetenschappelijke prestaties. Een coryfee van het Instituut, de Leidse classicus J. Bake – we zullen hem nog tegenkomen – heeft een boekje over de vertegenwoordiging van de wetenschap opgedaan. Wat hij beoogde was een vereniging, ‘geheel verschillend (...) van de in vele landen sedert geruimen tijd bestaande instellingen, onder den naam van Instituten, of Academien van Wetenschappen.’ Meestal leverde de samenwerking tussen de leden van die instellingen ‘bijna geen meerdere resultaten voor de wetenschap’ op ‘dan door hare leden, ieder op zichzelf werkende, zouden voortgebracht zijn’. Als doel van de beoogde vereniging formuleerde hij ‘gestadige en persoonlijke zamenkomst en discussie’ want de wetenschap kan niet ‘zonder onderlinge mededeeling, wrijving en discussie’.²³ Dat Bake een universiteit nieuwe stijl op het oog had kan buiten beschouwing blijven. Hier is van belang dat een aanhanger van de opvatting, dat de wetenschap gerepresenteerd diende te worden, die representatie blijkbaar niet had gevonden in het Instituut. Diezelfde Bake liet overigens in april 1850 – de Tweede Kamer had toen de korting op het subsidie goedgekeurd – Thorbecke weten dat het Instituut zoals het was georganiseerd wel vervangen kon worden door ‘eene wenschelijke *Wetenschappelijke Vergadering*’, uiteraard verbonden aan de universiteit van Leiden.²⁴ Die vereniging bracht Bake ook tot stand en betekende een breuk met de oude opvatting van wetenschapsbeoefening als vorm van georganiseerde gezelligheid. Zij streefde productieve wetenschap na. In die zin was de toekomst aan Bake en wel degelijk ook aan Thorbecke!

Hoe moet nu het oordeel over het Instituut luiden? Was het de stem van de wetenschap? De kwalificaties die Van Berkel in zijn uitvoerige analyses geeft, laten weinig ruimte voor een ander dan een ontkennend antwoord. Zeker, er waren aanzetten tot professionalisering, maar hebben die behalve in de Eerste Klasse effect gesorteerd? Had het Instituut er niet goed aan gedaan om kritiek, al dan niet uit eigen kring, en voorstellen tot verbetering van het functioneren van de instelling serieus te nemen? Had Thorbecke het gelijk niet aan zijn kant toen hij constateerde, dat behoudens de Eerste Klasse het Instituut zich in niets onderscheidde van andere genootschappen?

De nieuwe Akademie

De Koninklijke Akademie ging allesbehalve vlot van start. Door een ingenieuze vertragingstactiek, door boycot en sabotage van oud-Instituutleden, vond de eerste gewone vergadering pas op 29 januari 1853 plaats. Een paar maanden later kwamen de politieke spanningen tot ontlading. De invoering, volgens anderen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie leidde tot de Aprilbewe-

²³ J. Bake, *Over de vertegenwoordiging der wetenschap* (Leiden 1846), 18, 19, 28 en 31. Van Berkel, *De stem*, 302 citeert een andere passage; vgl. 303 voor de universiteit nieuwe stijl.

²⁴ Van Berkel, *De stem*, 257.

ging, een uitbarsting van conservatief, protestants, antipapistisch verzet tegen het ministerie-Thorbecke. Het centrum van de storm die over het land raasde, was Utrecht, een stad die ondanks een aanzienlijke katholieke minderheid een uitgesproken protestantse, aristocratische, behoudende signatuur had. Het was de stad van de Unie van Jan van Nassau, de stad ook van Voetius. En die stad was uitgekozen voor de zetel van de nieuwe aartsbisschop! Volgens een tijdgenoot hagede het petities.²⁵

Midden april bood de Amsterdamse predikant en dichter B. ter Haar, oudlid het Instituut en gekleed in het ambtskostuum voor Instituutsleden, koning Willem III in het Paleis op de Dam een petitie met ruim 51.000 handtekeningen aan. Zijne Majesteit zag dat zijn tijd gekomen was. In zijn antwoord aan Ter Haar distantieerde hij zich van de grondwet, die hem zijn handen had gebonden. Toen de ministers beleefd aan de eenheid van de regering herinnerden en bereid bleken ontslag te nemen, konden zij dat ontslag krijgen.

In september van dat jaar bracht de koning een bezoek aan de stad Utrecht waar hem – op de binnenplaats van Paushuize! – door G.J. Mulder een adres van aanhankelijkheid met zevenhonderd handtekeningen werd aangeboden. Mulder was hoogleraar in de chemie en een van de leiders van de Utrechtse factie. Hij had een grote verering voor Willem III, die hij van nabij kende, en een immense afkeer van de liberalen en de liberale grondwet. Hij haatte Thorbecke. Hij was een fervent antipapist. Antisemitisme was hem ook niet vreemd. Hoewel curatoren van de universiteit hem vrijstelden om zich geheel aan de politiek te kunnen wijden, heeft dit tot niets geleid. Mulder was een querulant, hij was en bleef een frondeur in de marge. Als oudlid van het Instituut had hij Thorbecke in een open brief bestreden. Na het bezoek van de koning aan Utrecht zag hij zijn kans schoon. Hij richtte zich schriftelijk tot zijn geliefde vorst met een pleidooi om in de nieuwe Akademie ook een plaats in te ruimen voor een afdeling voor letteren, geschiedenis en oudheidkunde. Ik heb dat de wraak Mulder genoemd.²⁶ Van Berkel voorziet die formulering van een vraagteken, als ik hem goed heb begrepen omdat Mulder met het resultaat van zijn interventie uiteindelijk ‘niet erg tevreden’ was.²⁷ Maar dat neemt niet weg, dat Mulder in het najaar van 1853 van de situatie gebruik heeft gemaakt om zijn gram te halen op de door hem vermaledijde Thorbecke.

Het initiatief van Mulder was uiteraard koren op de koninklijke molen. Op de begroting voor 1855 verhoogde Thorbeckes opvolger op Binnenlandse Zaken de post voor de Koninklijke Akademie tot 15.500 gulden (iets meer dan het oude subsidiebedrag voor het Instituut) om een afdeling voor letterkunde en geschiedenis mogelijk te maken. In de voorbereidende commissie had Bake een voorname rol gespeeld.

25 De liberale oud-minister P.P. van Bosse in een brief van 22 april 1853, gepubliceerd in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 60 (1939), 41-43.

26 P.W. Klein (red.), *Een beeld van een academie. Mensen en momenten uit de geschiedenis van het Koninklijk Instituut en de Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1808-1998* (Amsterdam 1998) 62.

27 Van Berkel, *De stem*, 300.

Van Berkel wijdt aan deze classicus boeiende bladzijden. Hij typeert Bake als een ouderwets filoloog, die niets moest weten van de *Altertumswissenschaft*. Hij las zelfs geen Duitse auteurs! Ook politiek was hij conservatief, maar hij was ook een gekeerde liberaal. Bake was in 1847 lid van de liberale Amstelsociëteit geworden, maar een jaar later had hij alweer bedankt. ‘Mijn humeur is thans zeer conservatief’, liet hij vertrouwelijk weten.²⁸ Zijn collegiale verstandhouding met Thorbecke was problematisch. Tijdens diens rectoraat was er een hooglopend conflict geweest over de toekenning van een eredoctoraat aan Bakes geliefde leerling C.G. Cobet – door Van Berkel vaag aangeduid²⁹ –, in zijn geschrift over de vertegenwoordiging der wetenschap had Bake een, uiteraard anoniem, portret van zijn collega geschetst dat er niet om loog: laatdunkendheid, geleerde waanzinnigheid, monomanie, barbaarsheid, gebrek aan humaniteit en edelmoe-digheid.³⁰ Als Thorbecke een benoeming tot minister aanvaardde zou dat het bewijs zijn ‘dat hij niet de ware man van studie is’.³¹ Bake had dus politieke en persoonlijke redenen om Thorbecke in de zaak van de Akademie tegen te werken, ook al had hijzelf eerder in academies van wetenschappen geen heil gezien.

Het Kamerdebat over de begroting voor 1855 deed in felheid en politieke hartstocht niet voor de discussie over het opheffen van Instituut onder. De toon werd gezet door de liberaal B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis die een amendement indiende om de verhoging van de begrotingspost te besteden voor een nieuwe sterrenwacht in Leiden. De conservatief D.J. van Lennep, die op de golven van de Aprilbeweging in de Kamer was gekozen, kondigde aan zo min mogelijk op het verleden te willen terugkomen en liever naar de toekomst te kijken, om vervolgens uiteen te zetten dat de opheffing van het Instituut mede aanleiding was geweest tot de val van het kabinet-Thorbecke.³² Daarop haalde Thorbecke, die in de verkiezingen van 1853 in geen enkel kiesdistrict boven de grote rivieren een serieuze kans had gemaakt en zitting had genomen als afgevaardigde voor Maastricht, bitter uit met de opmerking

dat het tegenwoordig voorstel tot uitbreiding uit reactie ontspringt, zooals dat in den weerstand, die zich tegen de vroegere vereenvoudiging van het Instituut verhief, zeer verschillende elementen van verzet tegen het toenmalig Gouvernement zijn samengevloeid; elementen van weerstand, die zich om niets minder dan om het heil van de wetenschappen bekreunden.³³

Met een nipte meerderheid werd het amendement van Sloet tot Oldhuis verworpen. Daarmee was de weg vrij voor de uitbreiding van de Akademie die op 23 februari 1855 bij koninklijk besluit haar beslag kreeg.

28 In een brief van 12 maart 1848, gepubliceerd in *Onze Eeuw* v¹ (1905), 300.

29 Van Berkel, *De stem*, 303. Zie voor dit conflict het fraaie, nog steeds gezaghebbende opstel van R. Fruin, ‘De jeugd van Cobet’, in diens *Verspreide geschriften* IX (’s-Gravenhage 1904), 497–530, vooral 511–515.

30 Bake, *Over de vertegenwoordiging der wetenschap*, 28–30.

31 In een brief van 16 maart 1848, gepubliceerd in *Onze Eeuw* v¹, 301.

32 *Verslag Handelingen Staten-Generaal 1854-1855, Tweede Kamer*, 277.

33 G.G. van der Hoeven (ed.), *De onuitgegeven parlementaire redevoeringen van J.R. Thorbecke* IV (Groningen 1905), 62. Dit citaat niet in de samenvatting van het debat bij Van Berkel, *De stem*, 310–314.

Continuïteit?

Het probleem van continuïteit en discontinuïteit is een lastig vraagstuk. Kent de geschiedenis grote, absolute breuken? Zijn er niet altijd wel onderliggende tendenties die op een zeker continuüm wijzen? In 1997 heb ik de opvatting verdedigd, dat de stichting van de Koninklijke Akademie een nieuw begin was.³⁴ Van Berkel wil de breuk met het Instituut niet te sterk aanzetten en spreekt van een ‘doorstart’ van het oude Instituut.³⁵ Hij lijkt daarvoor een krachtig argument te hebben: alle leden van de Eerste Klasse van het Instituut werden in 1851 benoemd in de nieuwe Koninklijke Akademie. Daar staat tegenover dat juist de activiteiten van die Eerste Klasse voor Thorbecke de reden was om de Akademie in het leven te roepen. Naar ik heb begrepen heeft Van Berkel met doorstart een begrip uit de luchtvaart als metafoor gebruikt. Dat is dan wel een doorstart met het buitenboordzetten van een groot deel van bemanning en passagiers! Wil men het begrip doorstart toch hanteren, en daar is zeker wat voor te zeggen, dan in de betekenis die in de zakenwereld wordt gebruikt: een (bijna) failliete boedel gaat in afgeslankte vorm door onder het toezicht van een curator. En toegegeven, Thorbecke was een strenge curator. Maar ik begrijp, dat deze vergelijking niet erg past bij een jubileum van de KNAW.³⁶

De kwestie van de metafoor daargelaten, signaleert Van Berkel enige breuken met het Instituut: de beslotenheid van de vergaderingen versus de openbaarheid van de Akademie – openbaarheid was een van de vaste wachtwoorden van liberalen van allerlei signatuur –, het afschaffen van het prijsvragenstelsel, het buitensluiten van dichters, redenaars en kunstkeners. Kortom, ondanks symptomen van continuïteit – de coöptatie bijvoorbeeld – is er alle reden om van een nieuw begin te spreken. Ook de actieve voorzitter van de nieuwe afdeling Letterkunde, Bake, wenste geen restauratieve continuïteit met het Instituut.

Dat nieuwe begin blijkt ook uit het initiatief van R.C. Bakhuizen van den Brink, in 1855 benoemd in de afdeling Letterkunde, om tot een gemeenschappelijk onderzoeksproject te komen: de geschiedenis van de waterstaat. Het plan is zelfs niet tot een begin van uitvoering gekomen, maar het initiatief was geheel nieuw en typerend voor de Akademie die wat anders wilde zijn dan het Instituut. Dat elan werd gevoed door de schok van de gebeurtenissen van 1849-1855 en door een generatiewisseling, waardoor rond 1865 leden de dienst in de Akademie gingen uitmaken die geen Instituutsverleden hadden.

³⁴ Hooykaas, ‘Thorbecke, het Instituut en de Akademie’, 25-26. Vgl. mijn wat uitdagende formulering in Klein, *Een beeld van een academie*, 58.

³⁵ Van Berkel, *De stem*, 306-307 en 321.

³⁶ Tijdens de discussie na mijn voordracht in 1997 wees een oud-president van de KNAW erop, dat de continuïteitsopvatting tot gevolg had dat de Akademie op de chronologische lijst van Europese academies en vergelijkbare genootschappen een veel hogere plaats innam. Anciënniteit genereert aanzien.

De stem van de wetenschap

Is de Akademie de stem van de wetenschap geworden? Van Berkel maakt op overtuigende wijze duidelijk dat voor de afdeling Natuurkunde rond 1875 dat zeker het geval is. De *Verslagen en Mededeelingen* van deze afdeling werden het modernste wetenschappelijke tijdschrift van Nederland, met moderne procedures als *peer review* en *preprints*. Het is ironisch te bedenken, dat de bloei van de exacte wetenschappen een belangrijke impuls heeft gekregen door Thorbeckes HBS-wet. De Hogere Burger School leidde weliswaar niet op voor een studie aan een universiteit, maar in de praktijk konden begaafde leerlingen vooral via dispensatie toch doorstromen.

De auteur signaleert een steeds duidelijker kloof tussen Natuurkunde en Letterkunde, maar heeft moeite met de conclusie dat de afdeling Letterkunde de pretentie van stem van de wetenschap niet heeft kunnen waarmaken. Letterkunde koos voor een bescheidener profiel, dat resulteerde in projecten die ook door andere genootschappen ondernomen hadden kunnen worden. Ook Van Berkel moet in dit kader aan het argument van Thorbecke denken. De afdeling was veel minder actief in internationalisering, en minder scherp in de procedure die tot benoeming van nieuwe leden leidde. De discussies in Letterkunde gingen vaak over andere zaken dan over de wetenschap.

En wat te denken van het geval-Huizinga? Huizinga was leraar in Haarlem en diende bij Letterkunde een manuscript in over een onderwerp uit de Indische cultuurgeschiedenis. De beoordelaars, onder wie de sanskritist W. Caland, hadden nogal wat bezwaren, maar besloten toch positief tot publicatie te adviseren omdat het stuk over een belangrijk onderwerp ging en met smaak was geschreven. Klonk hier nu de stem van de wetenschap? Men waant zich terug in de sfeer van het Instituut: het stuk stelde misschien wel niet zoveel voor, maar was wel keurig bewerkt.

Het boek van Van Berkel heeft mij in staat gesteld om de geschiedenis van het Instituut en de Akademie in een veel breder kader te bezien dan door mijn eigen onderzoek, dat zich hoofdzakelijk beperkte tot de Derde Klasse van het Instituut en de rol van Thorbecke, mogelijk was. De auteur is kritisch in zijn analyses, maar in zijn conclusies nogal defensief. Hij heeft mij op essentiële punten niet overtuigd.

*G.J. Hooykaas, Van Goyenlaan 2, 3723 GP Bilthoven
g.hooykaas@hetnet.nl*